

Tomislav Jonjić

Nepoznati Matoševi radovi

U obilnoj literaturi o hrvatskome književniku Antunu Gustavu Matošu (1873. – 1914.) znaju se spominjati njegovi kontakti s Mirkom Pisačićem, zlatarskim vlastelinom koji se obično predstavljao kao plemić i potpisivao kao Mirko pl. Pisačić-Hižanovečki¹. U tome je kontekstu najzanimljivija teza jednoga od Matoševih *učenika*, Krešimira Kovačića, koji je ustvrdio kako je Matoš s Pisačićem htio pokrenuti reviju *Radikal*. Prema toj višekratno ponovljenoj Kovačićevoj tvrdnji ta je revija imala biti pokrenuta u travnju 1908. i trebala je „težiti prevladavanju raskola među pravašima, do kojega je upravo bilo došlo i obnovi jedinstva 'čiste' stranke“, ali se zamisao izjalovila jer da je Pisačić u posljednji tren uskratio novac. Uslijed toga, tvrdi Kovačić, već napola složeni prvi broj lista nije objavljen².

Kovačićeve su tvrdnje preuzeli i drugi autori koji su se bavili Matošem, uključujući Velibora Gligorića³, kao i priređivače Matoševih *Sabranih djela*⁴. Ponavlja ih i jedan od najboljih poznavatelja Matoševih spisa, akademik Dubravko Jelčić⁵, a preuzima ih i *Leksikon Antuna Gustava Matoša* (LAGM) u kojemu Vinko Brešić – pozivajući se na pismo koje je Matošu 10. travnja 1908. uputio Fran Galović i koje je uvršteno u Matoševa *Sabrana djela* – tvrdi kako je *Radikal* bio „složen i korigiran“, ali da – nije izišao⁶.

¹ Ovaj je tekst nastao u sklopu pripreme opširne studije o Matoševim političkim pogledima koja bi uskoro imala izići iz tiska.

² K. Kovačić, „Matoš i omladina“, *Narodni list*, 10/1954., br. 2661, Zagreb, 14. I. 1954., 5.; K. Kovačić, „'Radikal', nepoznati Matošev časopis“, *Vjesnik*, 16/1955., br. 3082, Zagreb, 30. I. 1955., 7.; K. Kovačić, „Matoš i njegovo vrijeme“, (3), *Borba*, 23/1959., br. 169, Zagreb, 21. VII. 1959., 12.

³ V. Gligorić, „A. G. Matoš“, (1), *Savremenik*, 6/1960., br. 1, Beograd, 1960., 20.

⁴ Davor Kapetanić, „Napomene o svesku devetnaestom“, *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Zagreb, 1973. (dalje: SD), XIX., 429., 437.

⁵ D. Jelčić, *Matoš*, Zagreb, 1984., 330.

⁶ V. Brešić, „Časopisi“, LAGM. Ur. Igor Hofman i Tomislav Šakić, Zagreb, 2015., 57.

Davor Kapetanić tvrdio je, pak, kako je list bio djelomično tiskan, ali očito nije dotiskan i distribuiran⁷.

Međutim, u krivu su i prvi i drugi i treći i četvrti, skupa s Krešimirom Kovačićem, i inače slabo pouzdanim svjedokom Matoševa životopisa. Štoviše, njihove su tvrdnje zapravo neobjašnjive kada je lako vidjeti da Galović piše kako je na ogled dobio „jedan primjerak“ *Radikala*, domećući da je pozvan Matošu dostaviti prilog za uskrsni broj toga lista⁸. Formulacija je posve jasna: nije Galović dobio ogledni primjerak netiskanoga lista, nego je na ogled dobio njegov tiskani primjerak. Valjalo je, dakle, samo zaviriti u bibliografiju periodike ili pogledati katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice, pa bi se lako našlo podatke o tim Pisačićevim novinama⁹.

Mirko Pisačić bio je razmjerno istaknuti član Čiste stranke prava. Pravaš je zacijelo bio i njegov otac Franjo, a izgleda i još neki članovi te loze čije je plemstvo vrlo upitno, kao i njihova tobožnja povezanost s obitelji Dragutina Pisačića, zlatarskoga zastupnika Stranke prava odnosno Čiste stranke prava¹⁰. Nakon prvoga pravaškog raskola (1895.) Mirko je već 1897. pristupio Čistoj stranci prava, a otac će ga slijediti nekoliko godina kasnije. Uz to će se Mirkova sestra Anka, poznata operna pjevačica, 1903. udati za starčevićanskoga političara i kasnijega predsjednika frankovačkih pravaša, Aleksandra Horvata¹¹. U Zagrebu je Pisačić 1903. objavio brošuru *Austro-Magjarija i naša ekonomska podređenost* (čije je prvo izdanje bilo zaplijenjeno, pa je on odmah tiskao drugo), a njegov spis *Politički škan-dal ili Nastićijada*, tiskan 1908. na hrvatskome i na njemačkome jeziku, imat će u ljeto 1909. važnu ulogu u Matoševu napuštanju Josipa Franka i Starčevićeve hrvatske stranke prava, što, međutim, izlazi izvan okvira ove rasprave.

Nije Pisačić u Čistoj, kasnije u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava uživao prevelik ugled – Milan Ogrizović ga, primjerice, naziva *tulumanom* – ali se starčevićanci ipak nisu htjeli odreći njegove suradnje¹², tim više što je zarana pokazivao poseban interes za radnička pitanja – koja su Frankove pristaše trajno zanimala – te je upravo kao takav bio prepoznat u starčevićanskim redovima¹³. U Matoševu se životu Pisačić pojavljuje u prvoj polovici 1907., u vrijeme Matoševa drugoga emigrantskog boravka u Beogradu, kada je on zbog *afere Argus* iz 1905. (i ne samo zbog nje) već

⁷ D. Kapetanić, „Napomene o svesku devertnaestom“, *SD*, XIX., 429.

⁸ Galovićovo pismo Matošu, Peteranec, 10. IV. 1908., *SD*, XIX., 127.

⁹ Tu publikaciju, dakako, spominje i Ujevićeva *Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike*, Zagreb, 1955., 249.

¹⁰ Opš. Mislav Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, neobjavljeni rukopis, 2.–3. I ovdje zahvaljujem dr. sc. M. Gabelici što mi je ustupio rukopis svoga neobjavljenog članka koji, doduše, Matoša spominje sasvim usputno, ali zato o Pisačiću donosi obilje nepoznatih podataka.

¹¹ M. Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 4.–5.

¹² Usp. Ogrizovićovo pismo Matošu, Zagreb, kolovoz 1907., *SD*, XX., 56.

¹³ Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 183., 232., 293.

to
m
o-
ić
je
je
zo
u
ž-

a-
ze
ji
e
ć
a
3.
h
-
o
-
l,
i
e

a
-
1
1
t
1
1
c

1
t
l
l
c

– toliko tek da pokažem svoje amateurske simpatije Vama, koji ste prva naša tvrdjava proti Magjaru na Dravi, nadomak onom Medjumurju, koje moramo, tako nam mlijeka majčinoga, probuditi i našoj staroj hrvatskoj zadruzi povratiti!

Vaš list je dokaz, da hrvatski radikalizam i hrvatska energija raste i, ako se ne varam, Vi dobro shvaćate, da se mi momentano (kao stranka, ne kao pojedinci) ne možemo upuštati u svakakve kulturkampfe, jer svu našu narodnu snagu moramo čuvati za odsudan boj proti nagodbi, proti Magjaru. Židov, pop, hodža, kapitalist, proletarac – svi su nam oni dobro došli, samo ako su dobri Hrvati. Zato je sasvim prirodno, da moramo biti tolerantni, priznajući svaku vjeru i uvjerenje, koje se ne kosi sa našim političkim načelima.

Ali čemu dužiti? U djelima Staroga je temelj našem radu, a Vi ste dobri Starčevićanci. U vremenu kužne skepse i mlitavosti, sramotnih kompromisa i očijukanja recimo narodu, da je Hrvatskoj jedini spas u Hrvatu i da smo propali, ako sami u sebi ne nadjemo dosta sile za slobodniju egzistenciju. U to ime – Bog i Hrvati!¹⁷

Je li Matoš u *Hrvatskim pravicama* pored ovoga, dosad nepoznata pisma, objavio i koji drugi (nepotpisani ili pseudonimom potpisani) tekst, valja tek istražiti. A usporedno s time tekla su Kršnjavijeva nastojanja – do kojih, jamačno, nije došlo bez dosluha s Josipom Frankom – da mu se egzistencija osigura („da Vas uhljebimo“) preko Pisačićeva lista *Hrvatska Hrvatom*.

Taj je polumjesečnik izlazio u Zlataru od 1. siječnja 1907., a kasnije je postao tjednik, pa opet polumjesečnik i konačno se ugasio 1909. godine. U zaglavlju mu je stajalo kako je „glasilo hrvatskih radikala“, a kasnije je postao „novinama Hrvatske radničke stranke“¹⁸. Opisujući Matošu to lokalno frankovačko glasilo, Kršnjavi navodi kako je riječ o „organu radikalnih Hrvata“ koji izlazi dva puta mjesečno u 800 primjeraka, a ima 300 srpskih (!) pretplatnika u Srijemu i u okolici Slunja. Na Kršnjavijev je nagovor Pisačić pristao svaki Matošev prilog – a on bi se trebao ležernijim stilom baviti srpskim političkim i kulturnim temama – honorirati s 20 kruna¹⁹.

¹⁷ Anonimno, „Pohvalnice 'Hrvatskim pravicama'“, *Hrvatske pravice*, 1/1907., br. 10, 3. VIII. 1907., 4.–5.

¹⁸ Kao vlasnik i odgovorni urednik novina *Hrvatska Hrvatom: glasila hrvatskih radikala* naveden je Mirko pl. Pisačić, a kao mjesto izdanja naznačen je Zlatar – Zagreb. Pored toga su u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod istom signaturom (85.056) pohranjena i tri broja lista *Hrvatska Hrvatom* (br. 1, 30. XI.; br. 2, 15. XII. i br. 3, 30. XII. 1907.) tiskana na manjem formatu. Kao mjesto izdanja označen je Zlatar – Kaštel, a i ovdje je riječ o „Glasilu hrvatskih radikala“, i ovdje je nakladnik „Odbor hrvatskih radikala“, a kao odgovorni urednik također je naznačen Mirko Pisačić. Nije jasno zašto je u istoj godini udvojena numeracija, ali nema nikakve dvojbe kako je list u obama formatima bio čvrsto na Frankovoj strani, nasuprot Mili Starčeviću i zubaru Paveliću.

¹⁹ Pismo I. Kršnjavoga Matošu, Zagreb, 15. III. 1907., *SD*, XIX., 220.

U stvarnosti je list *Hrvatska Hrvatima*, kako je spomenuto, bio naglašen frankovački, a upravo 15. ožujka 1907. objavljen je njegov šesti broj. Nema u tome listu osobitih srpskih tema, pa Kršnjavijeve opaske nisu jasne, a ne čini se uvjerljivim ni njegov podatak o broju srpskih pretplatnika. No kada se ima na umu da je Pisačić uskoro počeo zagovarati postupno napuštanje politike nepriznavanja Srba u Hrvatskoj – što je donekle bilo podudarno s Matoševim stajalištima – ne treba odmah zaključivati kako se je Kršnjavi zabunio, da je Matoša htio zavarati ili da mu je slučajno spomenuo srpske teme. Ako, naime, buduća historiografska istraživanja potvrde utemeljenost milinovačkih napadaja na Pisačića pred kraj ljeta 1908., da je priznanje Srba zagovarao zapravo u dosluhu s Frankom²⁰ kao dio frankovačkoga zaokreta u politici prema Srbima, stvar će postati zanimljivija, a nesuđena Matoševa uloga i veća nego što se to na prvi pogled čini.

Josip Horvat, naime, tvrdi kako je upravo Frank početkom 1908. (!) „htio osnovati starčevićansku radikalnu stranku, 'prečistu stranku', kako veli [Milan] Grlović“, pri čemu je baš njezino glasilo imao biti list *Hrvatska Hrvatima*²¹. To bi sugeriralo kako je Frank stajao iza nagovještaja koji su se pojavili još u rujnu 1907., da predstoji osnivanje Hrvatske radikalne stranke²², što je vjerojatno bila jedna od Frankovih taktičkih varijanti u kontekstu žestokih unutarstranačkih previranja. *Hrvatske pravice* upravo su taj Pisačićev list opisivale kao „glasilo starčevićanskih radikala“²³, a u rujnu 1907. izvijestile su kako je „Gospodin Mirko Pisačić pokrenuo [...] novu stranačku grupu, kojoj je dao ime: hrvatski radikali. Iz programa te stranačke grupe vadimo, da će biti lijevo krilo Starčevićeve stranke, priznavat će Srbe (ali kao narodnost) te će biti radikalnija no starčevićanci. Uvjereni smo, da je sve to sasvim suvišno“²⁴.

U jugoslavenskoj komunističkoj historiografiji znalo se tvrditi kako je Pisačić pokretanjem svoga lista i najavom zasnivanja zasebne stranke htio stvoriti „novu varijantu Čiste stranke prava“ čiju bi ideologiju činila mješavina pravaštva, katolicizma i marksizma²⁵. Za to, međutim, zasada nema potvrde, a nije baš ni jasno kako bi se te ideje mogle kombinirati. No razumljivo je da stranačkomu vodstvu nije odgovaralo pojavljivanje još jedne struje: već su i postojeće razroznosti bile dostatne, ali svakako trebati razmotriti je li Frank na određeni način, mimo milinovačkoga krila, pa i

²⁰ Anonimno, „Pisačić – politički farizej“, *Starčevićanac*, 1/1908., br. 8, 2. IX. 1908., 3.

²¹ J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.*, Zagreb, 1962., 358.

²² Usp. M. Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 16.-17.

²³ Od 20. VII. 1907. taj zlatarski list izlazi kao dnevnik, javljaju njihovi varaždinski stranački kolege („Hrvatska Hrvatima“, *Hrvatske pravice*, 1/1907., br. 10, 3. VIII. 1907., 5.)

²⁴ Anonimno, „Radikalci“, *Hrvatske pravice*, 1/1907., br. 16, 14. IX. 1907., 5.

²⁵ *Zlatar nekad i danas – Spomen knjiga u povodu 50. godišnjice dolaska druga Tita na čelo KPJ (SKJ), 50. obljetnice osnivanja KPH (SKH) i 110. obljetnice Dobrovoljnog vatrogasnog društva Zlatar*, Zlatar, 1987., 39.; M. Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 9.-10.

protiv njega, poticao taj proces kako bi sebi ostavio više prostora u predstojećemu raščišćavanju odnosa u starčevićanskim redovima²⁶.

No Kršnjavijeva tadašnja zamisao o suradnji Pisačića i Matoša brzo se izjalovila. Matoš je za to krivio Zvonimira Vukelića, starčevićanskoga novinara, novinskoga urednika i književnika koji je svoje radove najčešće potpisivao pseudonimom Zyr Xapula. Matoš je s njim nekada prijateljevao, a nekada ga napadao. Sada je, pak, prema Matoševu sudu, Vukelić zabrljao nešto i u odnosima Matoš – Pisačić, pa je Matoša možda i nehotice doveo u neugodan položaj, a Pisačića naveo zaključiti kako je Matoš – nitkov²⁷. Pojednostosti o tome nesporazumu zasada su nepoznate, ali je vrlo vjerojatno da su mu pridonijeli unutarstranački prijevori koji su bili posljedica niza kompleksnih uzroka, a poticali su ih i izvanjski čimbenici, među kojima su bili i Hrvatsko-srpska koalicija i klerikalni krugovi oko dnevnika *Hrvatstvo*²⁸.

Sav taj koloplet uzroka doveo je do Frankova povlačenja iz predsjedništva i poslovnoga odbora stranke, a onda i iz uredništva *Hrvatskoga prava* u ožujku 1908²⁹. Stranačko je glasilo počelo pisati u duhu Starčević-Pavelićeve politike i pokazivati simpatije prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji³⁰, no konačni je obračun time samo odgođen, pa će pred kraj travnja 1908. doći do raskola u Starčevićевой hrvatskoj stranci prava³¹. Velika većina stranačkih organizacija, zastupnika i pristaša ostala je uz Franka³², a sâm je raskol praktično značio – kako je 1911. isticao Supilo – da su Frankovi protivnici okupljeni u milinovačkoj struji – koja je 1909. formalno ustrojena kao Starčevićeva stranka prava – počeli izravno podupirati politiku Hrvatsko-srpske koalicije³³.

²⁶ Zanimljiva je ocjena M. Gabelice, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 8.–9. da bi se u ovome mogao promatrati zametak mladohrvatskoga pokreta.

²⁷ Usp. Matoševa pisma M. Ogrizoviću, Beograd, 11. VII. [VI.], 5. VIII. i 26. VIII. 1907., *SD*, XX., 45.–46., 58. Nejasno je odnosi li se na to Matoševa bilješka „Afera Hrvatske pravice u Varaždinu“, registrirana u „Bilježnici VIII.“, *SD*, XVIII., 90.

²⁸ I. Kršnjavi, „Die kritische Lage in Kroatien“, *Reichspost*, 15/1908., Nr. 144, Beč, 25. V. 1908., 1.–2.; I. Kršnjavi, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. II., prii. Ivan Krtalić, Zagreb, 1986., 469., 490.–491.; Mirjana Gross, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, p. o. iz *ZR Istorija XX veka*, 3/1962., Beograd, 1962., 216.; M. Gabelica, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata*, 41.

²⁹ Anonimno, „Frank se odriče“, *Pokret*, 5/1909., br. 59, 11. III. 1908., 4. Usp. I. Kršnjavi, *Zapisci*, II., 519. i dr. S. Matković, „Politički put dr. Ante Pavelića (1869.–1938.)“, 138.–139.; M. Gabelica, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata*. Doktorska disertacija, Zagreb, 2011., 54.–55.

³⁰ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 351.

³¹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 352.–353. Usp. naprednjačke komentare: „Raskol u Starčevićевой stranci prava“ u *Pokret*, 5/1909., br. 95, 24. IV. 1908., 5. i br. 96, 25. IV. 1908., 2.–3.

³² M. Gabelica, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata*, 60.–61.

³³ F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj. Članci iz „Riječkog Novog Lista“, prvi put sabrani u knjigu na Rijeci godine 1911.* Uredio i uvod napisao Vaso Bogdanov, Zagreb, 1953., 295. Opš. M. Gross, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, 212.–214.; M. Gabelica, „Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908.–1914.)“, *ZR Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, 294.–296.

Malo prije toga stranačkog raskola obnovljene su Matoševe veze s Mirkom Pisačićem. Kao što je spomenuto, on je od početka 1907. u Zlataru objavljivao list *Hrvatska Hrvatom*³⁴, a nekoliko mjeseci nakon svibanjskih izbora s nekolicinom suradnika osnovao je Hrvatsku radničku radikalnu organizaciju čiji je program objavljen koncem prosinca 1907., par tjedana prije Matoševa povratka iz emigracije³⁵. Približno u isto vrijeme Pisačić je u izborni fond Frankove stranke uplatio čak 1000 kruna³⁶, zacijelo zato da i time naglasi kako ne želi stranci okrenuti leđa. U skladu s njegovim davnim interesima, program njegove organizacije primarno se bavio radničkim i uopće ljudskim pravima. Iako se u njemu naglašavalo kako organizacija „ne odvisi od nikoje postojeće stranke“, program se i u državnopravnome pogledu oslanjao na starčevićanska načela, što će vrijediti i za Hrvatsku radničku stranku koju je Pisačić osnovao pred kraj 1909. godine³⁷.

Sredinom ožujka 1908., dakle, otprilike u vrijeme kada je Matoš bio u dodiru s njime oko *Radikala*, koalicionaški *Naše pravice* i *Pokret* ustvrdili su kako je Pisačić „nedavno istupio iz frankovačke stranke“³⁸. To se čini neobičnim kada se zna da je još u veljači 1908. u izlogu neke zlatarske papirnice izložio primjerak pravaškoga programa iz 1894., „da narod vidi podpise neumrlog Starčevića i njegovog najvjernijeg pobornika dra Josipa Franka“³⁹. Prividni zaokret do koga je došlo u ožujku zapravo nije bio zaokret, a Pisačić mu i nije tajio razloge: iz tekstova objavljenim u *Radikalu* jasno proizlazi kako je bio kivan na Franka zbog toga što je ovaj podnio ostavku na čelno mjesto u stranci. Smatrao je da su Mile Starčević i zubar Pavelić mlaki i podložni klerikalnomu utjecaju. Dok je Franka držao liberalnim, „radikalnim“ i spremnim na svaku žrtvu u interesu stranke – pa ga je *Radikal* nazivao „ocem i majkom“ stranke – dvojicu njegovih suparnika optuživao je kao koristoljubive i nesposobne⁴⁰.

Pisačić je, dakle, bio borbeni Frankov pristaša i vatreni protivnik Hrvatsko-srpske koalicije, pa je u tome raspoloženju – prije stranačkoga raskola,

³⁴ I. Kršnjavi, *Zapisci*, II., 488. spominje u proljeće 1907. kako se Kerubin Šegvić htio nametnuti Pisačiću za urednika nekoga lista – možda upravo *Hrvatske Hrvatom* – ali u tome nije uspio.

³⁵ Program Hrvatske radikalne radničke organizacije v. u: *Hrvatska Hrvatom*, 1/1907., br. 3, 30. XII. 1907., 1. te u: Tihomir Cipek, Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., 554.-555.

³⁶ Anonimno, „1000 K za starčevićanski izborni fond“ te „Za Starčevićev izborni fond“, *Hrvatsko pravo*, br. 3635, 31. XII., 1907., 2.

³⁷ Program Hrvatske radničke stranke v. u: *Hrvatska Hrvatom*, 3/1909., br. 36, 1. XII. 1909., 1.-3., te u: T. Cipek, S. Matković, *Programatski dokumenti*, 608.-614. U istome broju zlatarskih novina (str. 3., nepagin.) objavljena je i „Uputa u političku organizaciju članova 'Hrvatske radničke stranke' u pokrajini“.

³⁸ „Gnjusni uzorak frankovačkog pisanja“, *Naše pravice*, 5/1908., br. 13, Varaždin, 19. III. 1908., 5.; Anonimno, „Uzor frankovca“, *Pokret*, 5/1908., br. 68, 21. III. 1908., 4.

³⁹ Anonimno, „Zlatar“, *Hrvatske pravice. Posebno izdanje*, 2/1909., br. A, 25. II. 1908., 2.

⁴⁰ Usp. članke objavljene u *Radikalu* pod naslovom „Dr. Josip Frank i njegov odstup“ (br. 1), „Pismo dru M. Starčeviću“ (br. 1), „'Hrvatsko Pravo' i 'novo vodstvo'“ (br. 2), „Fehćanje“ (br. 7), „'Hrvatskom Pravu'“ (br. 7), „Cherubinova stranka“ (br. 10), „Rezolucionaska taktika“ (br. 11) itd.

a ne nakon njega, kao što je tvrdio Kovačić – i pokrenuo dnevnik *Radikal* sa sjedištem u Zagrebu. No kada je konačno došlo do raskola i stvari se u stranci razbistrile, on se i formalno vratio Franku te nastavio žestoko napadati Starčevića, Pavelića, Peršića i družinu⁴¹. I nekoliko mjeseci kasnije, u svojoj brošuri *Politički škandal ili Nastičijada*, otvoreno se izjasnio kao „pristaša stranke dra. Josipa Franka“⁴², a iako su primjećivali njegovu svojeglavost, milinovci su ga još dugo nazivali „jednim od najvećih obožavatelja dra. Franka“⁴³. Iz toga jasno proizlazi da je u vrijeme epizode s listom *Radikal* Pisačić bio izraziti Frankov simpatizer, pa njegova suradnja s Matošem u to doba jasno govori i o Matoševu odnosu prema raskolnicima, odnosno o njegovim naglašenim simpatijama za Franka⁴⁴. Kako je krug oko Pisačića otvoreno simpatizirao još i Isu Kršnjavoga, a Gabelica s pravom ukazuje na još neke omladince koji su mu bili bliski, trebat će istražiti je li se Matoš tomu krugu priključio i na Frankov, a osobito na Kršnjavijev poticaj. K tomu su ga na Pisačića upućivali i materijalni razlozi – jer Matoš je živio od honorara – a uz to je njih dvojicu povezivao protuklerikalizam i spremnost na priznavanje Srba u Hrvatskoj, makar ne kao „političkog naroda“⁴⁵. Sve su to elementi koji jačaju hipotezu o povezanosti Kršnjavoga, Pisačića i Matoša, a možda potkrepljuju i Gabeličinu pretpostavku kako je frankovačko vodstvo na taj način, preko Pisačića i kruga oko njega, zapravo ispijavalo raspoloženje za promjenu svoje politike prema Srbima⁴⁶, vjerojatno ne očekujući kako će se Pisačić oteti stranačkomu nadzoru.

Prvi, pak, broj *Radikala* objavljen je 23. ožujka, a posljednji, pedeseti, 21. svibnja 1908. godine. Kao nakladnik odnosno vlasnik bio je naznačen Odbor hrvatskih radikala, dok su kao odgovorni urednici figurirali Nikola Milašević (br. 1 – 7), Ivan Kremžar (br. 8 – 9) i Ante Mlinarić. Iz toga jasno proizlazi da su posve pogrešna nagađanja kako je prvi broj lista bio prelomljen i tek dijelom otisnut. Spomenuto Galovićevo pismo pokazuje da je mladi pjesnik znao kako je Matoš blisko povezan s uredništvom *Radikala*⁴⁷. To, uostalom, i nije bila osobita tajna, jer je i *Pokret* par dana ranije pisao kako uvodnike u *Radikal*u piše upravo – Matoš⁴⁸. Matoš, koji je inače reagirao i na najmanju provokaciju, ovdje je odsutio jer je *Pokret* bio nesumnjivo u pravu tvrdeći da je on pravi autor programatskoga član-

⁴¹ Usp. p. „Živio dr. Josip Frank!“, *Radikal*, 1/1908., br. 28, 25. IV. 1908., 2.

⁴² M. pl. Pisačić Hižanovečki, *Politički škandal ili Nastičijada*, Zagreb, 1908., 2.

⁴³ Anonimno, „Frankovci proti frankovštini“, *Starčevićanac*, 2/1909., br. 11, 9. IV. 1909., 1.–2.; „Pisačić proti Franku“, *Starčevićanac*, 2/1909., br. 14, 30. IV. 1909., 3.

⁴⁴ Jasno je da pri tome posrijedi nisu morali biti samo politički motivi. Pred kraj 1907. proglašena je amnestija na temelju koje se Matoš u siječnju 1908. vratio u Zagreb. No kako mu na teret nije stavljan samo bijeg iz vojske, do raščišćenja njegova pravnoga položaja proći će još nekoliko mjeseci. U tome je zacijelo najvažnija bila Frankova uloga.

⁴⁵ Anonimno, „Mi i srpsko pitanje“, *Radikal*, 1/1908., br. 11, 4. IV. 1908., 2.–3.

⁴⁶ M. Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 14.–15.

⁴⁷ Galovićevo pismo Matošu, Peteranec, 10. IV. 1908., *SD*, XIX., 127.

⁴⁸ Anonimno, „Hrvatska radikalija“, *Pokret*, 5/1908., br. 82, 8. IV. 1908., 4.

ka „Hrvatska radikalija“, objavljenoga 7. travnja i potpisanoga inicijalom „g“, a mogao bi lako biti autor i još nekih drugih nepotpisanih tekstova objavljenih u tome Pisačićevu listu, koji, uostalom, nije niti porekao njegovu suradnju, nego je – kada ga je *Pokret* prozvao – istaknuo da se njome ponosi⁴⁹.

A taj, dosada nepoznati Matošev članak „Hrvatska radikalija“, koji ovdje donosimo u cjelovitu obliku, pokazuje zašto on nije u svemu dijelio poglede starčevićanskoga vodstva. Neobično je, međutim, da je zacijelo pomislio kako s jednim Pisačićem – ako iza svega nije stajao Frank (ili Kršnjavi) – doista može organizirati „lijevo krilo“ stranke:

„U zemlji programčića, programa i programčina i mi bi, hrvatski radikali, morali iznijeti naš program, pa ako toga još ne učinismo, ne htjedismo se istrčavati programom, prije no što se okupismo i upoznasmo. Za programe lahko; za ljude je u Hrvatskoj teško. Mi ćemo najprije skupiti oko sebe hrvatske radikale i tek prije eventualnog rada iznijeti ćemo naše osnove za politički posao: naš program.

No već sada možemo reći [reći, T. J.], da mi radikali nismo nikakva tudja kopija. Sa radikalizmom inostranstva imamo zajedničko tek ime i radikalnu metodu političkog vojevanja, dok će naša taktika – po kojoj se stranke najviše razlikuju – biti sasvim prilagodjena našim specijalnim prilikama, društvenim i socijalnim. Pošto su te prilike dosta srodne prilikama u Češkoj i u Srbiji, naše djelovanje može vremenom biti slično radu kakvog Klofača, Taušanovića ili Prodanovića, ali to neće značiti, da smo mi ma koga oponašali. Mi se moramo najprije okupiti, pa onda pošteno organizovati i naš program neće – kao kod ostalih hrvatskih stranaka – biti uzrok, nego posljedica stranačkog grupiranja, neće biti nametnut i ishitren, nego će se organski sam razviti iz duha naših pristaša i iz odnošaja našega prema momentu, prema političkoj i društvenoj situaciji.

Mi smo prirodni ogranak, prirodna evolucija Starčevićeve stranke prava i njeno lijevo krilo, razumije se sasvim neodvisno od eventualnog vodstva Starčevićevih i Frankovih nasljednika. Mi smo dakle nacionaliste, radikalni nacionaliste, razlikujući se od naših starijih starčevićanskih drugova time, što smo izraziti protivnici klerikalizma.

Mi smo starčevićanski naprednjaci i od naših tako zvanih naprednjaka razlikujemo se time, što ne vjerujemo u politički – i ako vjerujemo u kulturni – jugoslavenizam, što na teritoriju hrvatstva ne priznajemo srpske narodnosti, nego samo srpsko pleme, i što smo zakleti neprijatelji one nagodbe s Ugarskom, koju naprednjaci smatraju (kao i magjaroni) zakonom, dok ju mi smatramo nezakonitošću, nasiljem, atentatom države na državu, naroda na narod, navalom na naše kese i na naše ljudsko, hrvatsko dostojanstvo.

⁴⁹ Anonimno, „I opet 'Pokret' blebeće o Miškecu“, *Radikal*, 1/1908., br. 17, 11. IV. 19108., 2.

Sa koalicijom slažemo se samo u toliko, u koliko je ona izraz našeg narodnog otpora proti nasiljima Ugarske. Proti njenom nagodbenjačkom, slavosrbskom i obzoraškom duhu, kao proti njenom nehrvatskom i sramotnom popuštanju u Bosni i u Dalmaciji, borit ćemo se svom energijom, pa ma i nas, kao i Franka, organi g. Nikolića i g. Kulmera nazivali austrijskim ljudima i Weckerleovim, upravo Rauchovim pomagačima. Nazove li nas Frančisko, beogradski hodkar, telićima i Argusima, mi ćemo Frančisku Supilu odgovoriti, da je on veleum i – čestita, poštena hrvatska dušica...

Kao radikalni nacionaliste, kao radikalni narodnjaci mi, naravno, ne možemo biti stranka stališka i ne možemo praviti stališke, klasne politike, pa kao što odsudjujemo stranku popovskih interesa, kao što odsudjujemo furtimaše, tako su nam crni pred očima crveni furtimaši pod vodstvom „Hrvata“ Koraća, kojima je papa Marx i Bebel, i koji su kao učenici švapskog internacionalizma najbolji most njemačkog kulturnog Dranga na istok.

Premda ne sjedimo na nagodbenoj strani koalicije kao spomenuti bivši srpski školnik Korać, car zagrebačke „hrvatske“ ulice, mi smo dobri demokrate i ne pojmimo, kako razni naši radnici ne uvidjaju, da je hrvatsko pravo, hrvatska državna samostalnost i svetinja slatkog materinjeg jezika isto tako sveta i velika stvar, kao i radničko pravo na što bolju egzistenciju i što slobodniji razvitak.

Dakako, kao hrvatski radikalni demokrate mi priliku Stipe Radića, modernog Stipe Gubeca, upravo Stipe Gupčeka možemo samo odsuditi sa sažalnim smiješkom. Individuum, koji kortešira svojom rođenom dječicom, noseći [noseći T. J.] ju kao kincmadla ili babica začudjenim ulicama, individuum, koji huli nagodbene koalicionaše, da među njima jednog lijepog jutra osvane, sloboumnjak [slobodoumnjak? slaboumnjak? T. J.], koji kao kakav jezuitski agent otvara svoje demokratske skupštine sa pozdravima crkvene prodikaonice, mudračina, koji uvjerava naše muže, da – će oni – seljaci – biti podžupani i župani po pedeset kruna mjesečno. Hrvat, koji pravi štamparske poslove i kšeftove štampanjem srpskog radikalnog lista, pobožnjak, koji za svoje svete brbljarije traži od svojih zalupanih pristaša ulazninu, kao da će seljaku pokazati zmiju, dvoglavog osla, gorilu ili zanimljivi podex čimpanze – takav politički komičar i panoramski vikač, mamac i vabac služiti će hrvatskoj radikaliji uvijek samo kao zabava, nikad kao pouka.

Mi smo evo u glavnome ocrnali skicu naše eventualne politike i našeg odnošaja prema domaćim [domaćim T. J.] strankama. A ako ne spomenismo g. Raucha, mi toga gospodina ne shvaćamo ni toliko ozbiljno, kao Stipu Gubčeka, pa bi ga mjesto na banskoj stolici voljeli vidjeti kod glasovira, da nam kao izvrstni pianista svira na korist naše redakcijske kase varijacije na pjesmu „O mein.....“⁵⁰

⁵⁰ g [A. G. Matoš], „Hrvatska radikalija“, *Radikal*, 1/1908., br. 13, Zagreb, 7. IV. 1908., 2.

No upravo je tih dana došlo do prekida Matoševih veza s Pisačićem. Vjerojatno nikada ne ćemo doznati je li upravo *Pokretovo* otkriće njegove anonimne suradnje bilo svojevrsni *casus belli*. No Krešimir Kovačić, koji je Matošu također poslao suradnju očito za taj list, nakon skoro pola stoljeća pronašao je i objavio pismo kojim mu Matoš 12. travnja javlja kako ga Pisačić „nije samo dva puta prevario, da ide u Zlatar i da mu tamo eventualno pišem, već mi je i zakinuo obećani honorar, koji mi je tobože njegov momak trebao donijeti u moj stan. To dakle nije samo luckast i zabavan, nego i nepouzdan i lažljiv tip, sa kojim je bolje prekinuti sada no kasnije“⁵¹. Bio je, dakle, Matoš u Zlataru – pa, po svoj prilici i u Loboru i „oko Lobora“ – dva puta tijekom ožujka i početkom travnja 1908. (pa je tada, a ne u ožujku 1907. nastao njegov znameniti putopis!), ali je pritom ostao kratkih rukava, očito zaključivši kako Pisačić ima psihičkih problema⁵², što, po svemu sudeći, i nije bilo sasvim krivo⁵³.

Opisana Matoševa epizoda s Pisačićem i *Radikalom* nije važna samo po tome što otkriva jedno Matoševo nepoznato pismo i jedan njegov nepoznati feljton (pa već time ukazuje na potrebu istraživanja moguće Matoševe daljnje suradnje), nego i po tome što ona rječito potvrđuje kako je Matoš u unutarstranačkome prijekoru stajao čvrsto uz Franka, osuđujući Milu Starčevića i stranačke otpadnike. S druge strane, ona pokazuje kako neostvareni pokušaj pokretanja hrvatskoga lista ili časopisa u Sarajevu nakon aneksije BiH, s Matošem kao glavnim urednikom, možda nije jedini slučaj u kojemu je Matoš sa starčevićanskim vodstvom spremao dalekosežne političke pothvate.

⁵¹ Matoševo pismo K. Kovačiću, Zagreb, 12. IV. 1908., *SD*, XIX., 210. Kako je to sve bilo prije raskola u Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava, posve nekritički je u *LAGM* preuzeta Kovačićeva tvrdnja da je Matoš „nakon raskola Čiste stranke prava 1908, uz podršku 'mladohrvata' namjeravao pokrenuti list *Radikal*“ (T.[ea] Rogić Musa – T. Šakić, „Matoševci“, *LAGM*, 236.–237.). Stranka se tada uopće nije nazivala Čistom strankom prava, a kako smo vidjeli, *Radikal* nije ostao tek u planovima, nego se je i pojavio, ali se nije pojavio nakon, nego prije raskola Starčevićeve stranke prava. Nema, pak, nikakva dokaza za tvrdnju da je Matoš pri svemu tome imao „podršku 'mladohrvata'“.

⁵² K. Kovačić, „Matoš i njegovo vrijeme“, (3), *Borba*, 23/1959., br. 169, Zagreb, 21. VII. 1959., 12.; D. Jelčić, *Matoš*, 331.

⁵³ Pisačić je 1912. bio uhićen zbog sumnji da je umiješan u atentat na bana Cuvaja, pa je u zatvoru obolio i do smrti (1966.) proživio u duševnim bolnicama (M. Gabelica, „Mirko Pisačić i hrvatski radikali“, 27.–28.). K. Kovačić, „Matoš i njegovo vrijeme“, (3), *Borba*, 23/1959., br. 169, Zagreb, 21. VII. 1959., 12. također tvrdi da je Pisačić umro „u ludnici“, ali misli da je to bilo 1955. godine.

ISSN 0350 1337

REPUBLIKA

Marina Katinić: *Tisuću i jedno more*

Barbara Baždarić: *Pjesme*

Dunja Detoni Dujmić: *Srce*

Ivica Matičević: *U vrtu naranče*

Lidija Deduš: *Cohenova pukotina*

Ante Žužul: *Čuvati na tamnome mjestu*

Joso Živković: *Pjesme*

Mirko Čurić: *Orden*

Milko Valent: *Aura Zagreb – Oxford*

Livija Reškovac: *Više nije u kutiji*

Tomislav Jonjić: *Nepoznati Matoševi radovi*

Damir Barbarić: *Izazov moderne. Matica hrvatska u „Sukobu starih i mladih“*

TEMA DVOBROJA

Ratko Cvetnić: *„Nulta tolerancija“ je lozinka našega vremena*
(razgovarala Lada Žigo)

IN MEMORIAM

Tin Lamac: *In memoriam Ireni Lukšić*

NOVI PRIJEVODI

Miguel Barnet: *Boca u moru* (antologija)
(odabrala i sa španjolskoga prevela Željka Lovrenčić)

KRITIKA